

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 338.43 : 504

СТВОРЕННЯ БЕЗВІДХОДНИХ ВИРОБНИЦТВ В АПК ЯК ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

Андрейченко А.В., к.е.н.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Мета роботи полягає у дослідженні питання створення безвідходних виробництв в АПК, що гарантує досягнення максимально високого рівня економіко-соціо-екологічної ефективності агропромислового виробництва. Дослідження базувалося на використанні таких методів: системного, діалектичного, теоретичного узагальнення і порівняння, причино-наслідкового. Встановлено, що відходи АПК характеризуються численними специфічними особливостями, що ускладнює управління і планування процесу залучення таких відходів в практику господарювання. Обґрунтовано, що одним із необхідних інструментів у напрямку ефективного функціонування АПК є переорієнтація на першочергове використання вторинних ресурсів, застосування безвідходних і ресурсозберігаючих невитратних технологій. Зроблено висновок про наявність економічного, екологічного та соціального напрямків впровадження безвідходних технологій в АПК. Практичне значення проведеного дослідження полягає у тому, що теоретичні напрацювання безпосередньо впливають на практичну діяльність суб'єктів господарювання щодо переорієнтації агропромислового виробництва на безвідходний шлях розвитку, визначають її спрямованість.

Ключові слова: АПК, відходи, безвідходне виробництво, поводження з відходами АПК, охорона навколишнього природного середовища

UDC 338.43 : 504

CREATION OF NON-WASTE PRODUCTION IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX AS ECONOMIC-ECOLOGICAL AND SOCIAL PROBLEM OF MODERNITY

Andreichenko A. V., PhD in Economics

Odessa National University named after I. I. Mechnikov

The purpose of the article is to study the issue of creating non-waste production in the agro-industrial complex, which guarantees achievement of the highest possible level of economic-socio-ecological efficiency of agro-industrial production. The study was

based on the use of such methods: systemic, dialectical, theoretical generalization and comparison, causal-investigatory. It has been established that AIC waste is characterized by numerous specific features, which complicates the management and planning of the process of involving such waste in the practice of management. It is substantiated that one of the necessary tools in the direction of effective functioning of the agro-industrial complex is a reorientation on the primary use of secondary resources, the use of non-waste and resource-saving technologies. It was concluded, that there are existence of economic, ecological and social directions of implementation of non-waste technologies in the agro-industrial complex. The practical significance of the study lies in the fact that theoretical developments directly affect the practical activity of business entities in reorienting agro-industrial production to a non-wasteful path of development and determine its orientation.

Keywords: agro-industrial complex, waste, non-waste production, waste management of agro-industrial complex, environmental protection

Актуальність проблеми. Прогресуючий розрив між споживанням і наявними ресурсами Землі збільшується в негативну сторону, демонструючи стрімке зростання людських потреб в умовах обмежених ресурсів. Людина завжди використовувала навколишнє середовище в основному як джерело ресурсів, проте протягом дуже тривалого часу така діяльність не відбивалася на стані біосфери. Однак вже у ХХ ст. зміни біосфери почали набувати катастрофічних масштабів. Намагаючись постійно покращити своє існування, людина продовжує нарощувати темпи матеріального виробництва, не замислюючись про неминучі шкідливі наслідки для самої людини та біосфери. Через зловживання біосферою стан довкілля є надзвичайно поганий і це стало одним з найбільших викликів сучасності для цілого людства.

Навколишнє природне середовище все активніше втягується в процес виробництва матеріальних благ не тільки в якості постачальника природних ресурсів, а й як фактор виробництва (приймача і утилізатора відходів). В результаті спостерігається тенденція погіршення показників, що характеризують стан навколишнього природного середовища, що стає обмежуючим фактором економічного і соціального розвитку суспільства, особливо за екстенсивного природокористування [1, с. 15].

У 60-70-х роках ХХ ст. людство усвідомило необхідність збереження рівноваги між економікою та екологією та почало розвивати ідею створення Всесвітньої стратегії охорони природи. У Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку 1992 р. була

закріплена стратегія сталого розвитку, в основу якої лягла ідея рівноваги між навколишнім середовищем і її ресурсами, економікою і населенням Землі [2]. Мета Стратегії сталого розвитку – виробити основні шляхи і способи пристосування життя до глобальних змін. Відповідно до цієї мети, кожна людина має право на здорове навколишнє середовище, на плідне життя в гармонії з природою.

Проте від стратегії сталого розвитку до ефективної системи її реалізації величезна відстань. Слабка ступінь реалізації принципів концепції сталого розвитку проявляється в збільшенні техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та його деградації. Задача розробки дієвих інструментів забезпечення сталого розвитку є поки що невирішеною.

У рамках комплексної стратегії сталого розвитку України особливе національне значення має розвиток АПК. Одним із необхідних інструментів у напрямку ефективного функціонування АПК є переорієнтація на першочергове використання вторинних ресурсів, застосування безвідходних і ресурсозберігаючих невитратних технологій. У такий спосіб збитки можна буде перетворити в доходи. Для цього потрібна сильна та послідовна політика держави, що буде економічно заохочувати галузі і підприємства берегти первинні ресурси і там, де це можливо, замінювати їх вторинними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання поводження з відходами у контексті проблематики ресурсозбереження, охорони навколишнього середовища розглядали у своїх роботах такі вітчизняні та закордонні вчені, як І. Александров, К. Баретта, К. Боулдинг, С. Гармаш, Н. Голикова, З. Гуцайлюк, О. Дериколенко, П. Ейкінс, Т. Железна, Ю. Лебединський, Р. Льюїс, О. Малей, В. Кержаков, Н. Пирогов, І. Сотник, С. Соловйов, К. Феруччі, М. Чумаченко та інші.

Разом із тим дослідниками не приділялося достатньої уваги питанням поводження з відходами агропромислової сфери, ефективне функціонування якої забезпечує продовольчу, агросировинну безпеку України, розвиток зовнішньоекономічного потенціалу держави, збереження екологічної рівноваги, соціального добробуту в державі.

Мета статті полягає у дослідженні питання створення безвідходних виробництв в АПК, що гарантує досягнення максимально високого рівня

економіко-соціо-екологічної ефективності агропромислового виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. АПК є одним із матеріалоемних та багатовідхідних секторів економіки. Більша частина сільськогосподарської продукції утворює надмірний потік відходів. Так, наприклад, броварня використовує лише ячмінний крохмаль, відмовляючись від інших компонентів. З рису використовуються лише ядра, а решта, особливо солома, виявляється непотрібною. Із зернових використовуються виключно зернята, котрі стають кормом, пластмасою або паливом. З того часу, як із цих трьох компонентів почали обробляти лише маленькі ядра, попит на зерно сприяє стрімкому зростанню його вартості. Більшість населення країн Латинської Америки, що розвиваються, не в змозі купити маїсові коржики – основні продукти харчування, які рятують від голоду. Ще є кава, котру виготовляють лише із зерен, а решту залишають гнити; або ж виробництво цукру із цукрової тростини, при якому використовується лише 17 % тростини, а решта спалюється. При виробництві паперу використовується лише один компонент деревин – целюлоза, решта, а це більше 70 %, спалюється. Метан, що утворюється в процесі розкладання необробленого гною, займає лідируючу позицію в переліку джерел парникових газів. Кожного разу, коли ми не знаємо, що робити з відходами, ми відмовляємося від них. А це суперечить методу, згідно з яким функціонують природні екосистеми [3, с. 6].

Г. Паулі, автор моделі «Синьої економіки», стверджує, що незважаючи на усвідомлення важливості збалансованих процесів, мало хто знає, як зробити їх економічно вигідними. Якщо ми навчимося розуміти та використовувати довершеність природи, її економічність та структурну простоту, враховувати функціональність, яка закладена в логіку екосистем, то досягнемо результатів, що будуть суттєво відрізнятися від результатів масштабної промислової глобалізації [3, с. 3].

Однією з перешкод на шляху збалансованого розвитку АПК України є дефіцит ресурсів. У той же час практика господарювання свідчить, що багато в чому цей дефіцит штучний. Сьогодні ми не використовуємо величезні обсяги ресурсів, іменованих відходами. Витрачаються колосальні кошти на зменшення негативного впливу відходів на

навколишнє середовище, і в той же час ще більші кошти витрачаються на видобуток цінної природної сировини, без якої можна обійтися, якщо використовувати відходи. З цього випливає необхідність вирішення завдання перетворення відходів у ресурси.

Використання вторинних ресурсів має очевидні переваги, серед яких:

- скорочення використання цінної природної сировини та зменшення шкоди навколишньому середовищу, що наноситься її видобутком;

- економічна вигідність внаслідок великого вмісту корисних компонентів у вторинній сировині;

- зниження кількості промислових відходів, що сприяє скороченню витрат на їх зберігання і запобіганню забрудненню навколишнього середовища [4, с. 74].

Важливим у цьому контексті є завдання у вишукуванні можливостей для застосування продуктів незавершеного виробництва в інших виробництвах або галузях народного господарства, які могли б будувати свою діяльність на вторинних матеріальних ресурсах [5].

Сьогодні максимально повне використання відходів АПК є важливою науково-технічною, економічною, екологічною, соціальною проблемою, від рішення якої багато в чому залежить ефективність і збалансованість сільського господарства та АПК в цілому. Відзначимо, що конкретні відходи АПК характеризуються численними специфічними особливостями. Саме в цьому полягає чи не головна складність управління і планування процесу залучення відходів АПК в практику господарювання. Важливо надати цьому процесу загальної спрямованості, не виключаючи, звичайно, прийняття конкретних заходів на різних рівнях управління.

Для виходу з негативної ситуації, що складалася протягом останніх десятиліть у сфері поводження з відходами АПК, необхідним є пошук найбільш прийнятних засобів. Сполучною ланкою між природою та господарською діяльністю та визначальним засобом їх збалансованості є безвідходне виробництво. Мета безвідходного виробництва полягає у досягненні найбільш повного використання природних ресурсів, й одночасному піклуванні про майбутні покоління. У Всесвітній стратегії охорони природи відзначається «Ми не успадкували Землю від наших предків, ми позичили її у наших нащадків» [6].

Перехід до безвідходного агропромислового виробництва – процес об'єктивний, тісно пов'язаний з виснаженням запасів природної сировини та енергоносіїв. Прискорені розробки в цьому напрямі і використання їх результатів у господарській практиці стають актуальною вимогою вже сьогоднішнього дня.

Впровадження безвідходного агропромислового виробництва у практику господарювання передбачає наявність таких основних умов:

1) *Техніко-технологічні умови.* При впровадженні безвідходного виробництва в АПК виникає необхідність прийняття оптимальних технологічних рішень, своєчасного застосування наукових та технічних нововведень для забезпечення максимально корисного використання сировини та відходів й одночасного збереження екологічної рівноваги.

Як зазначає Г. Паулі, схеми виробництва та споживання є застарілими, неспроможними відповідати на основні потреби всіх людей. Вони потребують удосконалення [3, с. 69]. Вимога постійного вдосконалення технологій як головного шляху до ресурсозбереження та зниження шкідливого впливу на навколишнє середовище має лежати в основі економічної та екологічної політики держави. Впровадження інноваційних технологій сприятиме гармонізації відносин з довкіллям, що забезпечить вирішення соціально-економічних і екологічних проблем як в окремих державах так і в усьому світі.

2) *Організація безвідходного агропромислового виробництва* відбувається через об'єднання підприємств різних галузей, організації виробничих зв'язків між підприємствами з метою комплексного використання сировини, утилізації відходів тощо.

В. Анучін справедливо наголошував на тісному зв'язку зростання потреб ресурсів з розвитком виробництва та необхідності комплексного використання природних умов і сировини у їхніх територіальних сполученнях [7, с. 31]. В. С. Тимчак підкреслює, що комплексне використання відходів на всіх стадіях продовольчого ланцюгу “від виробництва до споживання” є перспективним вектором ресурсозбереження в аграрному секторі [8, с. 23].

Наголосимо, що комплексна переробка сировини у сфері АПК дозволяє, по-перше, збільшувати обсяги виробництва продукції та розширювати її асортимент; по-друге, забезпечувати зниження витрат агропромислового виробництва у цілому; по-третє, знижувати

собівартість додаткової продукції за однакових витратах сировини, оскільки витрати на сировину розподіляються на увесь обсяг виробництва; по-четверте, підвищувати ефективність використання основних фондів та економію основних вкладень.

Відсутність необхідних форм організації безвідходного виробництва в АПК впливає на ефективність використання ресурсів. Безвідходне агропромислове виробництво найбільш ефективне тоді, коли процеси переробки сировини, утворення відходів, їх утилізації вдається поєднати в одному технологічному процесі. Оскільки на практиці такі процеси можуть бути розірвані у часі та просторі, то формування безвідходних агропромислових виробництв у межах традиційних організаційних структур не є ефективним. Тому так важливо вирішити питання впровадження відповідних форм організації безвідходного виробництва в АПК, що забезпечать комплексне використання ресурсів, глибоку переробку сировини, виробництво продукції із вторинних ресурсів, утилізацію відходів. Так, наприклад, запровадження на цукровому заводі виробництва лимонної кислоти є більш економічним, ніж створення спеціалізованого підприємства.

Нерідко застосування безвідходних технологій стримується у зв'язку з тим, що для їх впровадження необхідні зусилля різних галузей, керівні органи яких не наважуються прийняти заходи для впровадження безвідходних технологій. У межах галузевого підходу неможливо забезпечити комплексне використання природної сировини, отже безвідходні технологічні системи агропромислового виробництва носять міжгалузевий характер. Впровадження в АПК безвідходного виробництва передбачає відмову від сформованих переважно галузевих підходів до використання ресурсів та перенесення інтересів із сфери підприємств на макроекономічний рівень. Вихід вбачається у прийнятті на державному рівні положень щодо комплексного використання ресурсів.

3) *Господарський механізм*, що орієнтує суб'єктів господарювання на впровадження безвідходних технологічних та організаційних рішень. Практичне впровадження безвідходного виробництва у сфері АПК пов'язано з фінансовими, матеріальними та трудовими затратами, які необхідно перерозподілити з позиції економічної доцільності між учасниками безвідходних технологічних комплексів.

Подолання елементів витратного господарського механізму є магістральним напрямом забезпечення раціонального використання матеріальних ресурсів. Але в цій загальній проблемі є і специфічні сторони, пов'язані власне з переходом до безвідходного типу виробництва. Роль економіки (точніше, організаційно-економічного механізму впровадження та функціонування безвідходних виробництв) є фактично забезпечувальною відносно технології і організації виробництва. Економічні важелі переходу до безвідходного виробництва важливі перед усім у справі переорієнтації інвестиційної політики, при плануванні капітальних вкладень, технічного переозброєння та реконструкції діючих підприємств [4, с. 175-176].

Підприємства агропромислового виробництва, функціонуючі за безвідходним принципом здатні задовольнити економічні, екологічні та ресурсні вимоги. Для впровадження у практичну діяльність в сфері АПК безвідходних технологій необхідною є послідовна політика держави, що буде стимулювати (або навіть примушувати) збереження первинних ресурсів та використання вторинних ресурсів.

Висновки. Необхідною вимогою до управління сучасним агропромисловим виробництвом є прагнення до стійкого та стабільному розвитку, що передбачає досягнення і підтримання балансу економічних, екологічних та соціальних аспектів діяльності господарюючих суб'єктів. Для перебудови виробництва у сфері АПК України слід прийняти комплекс правових, економічних, організаційних, адміністративних та технологічних заходів.

Активне впровадження у сучасну господарську діяльність АПК безвідходних виробництв передбачає збалансоване використання поживних речовин, енергії та природи, забезпечуючи при цьому ресурсоефективність, конкурентоспроможність, впровадження інновацій, створення додаткових робочих місць та отримання прибутків від агропромислового виробництва.

Відзначимо складність та важливість подальших завдань, що висувуються перед наукою та практикою для переходу до ефективного функціонування безвідходних виробництв АПК. Необхідно спрямовувати дослідження у потрібне русло, надати йому практичної орієнтації, іншими словами здійснювати цілеспрямоване фундаментальне дослідження відповідної сфери. У свою чергу

теоретичні напрацювання безпосередньо впливають на практичну діяльність суб'єктів господарювання, визначають її спрямованість і багато в чому – самі результати. Вирішення протиріччя між зростанням екологічних, економічних й соціальних проблем внаслідок надмірної кількості відходів АПК можливо при переорієнтації агропромислового виробництва на безвідходний шлях розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Елкина Л. Г. Управление развитием эколого-экономической системы промышленного предприятия : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05 / Л. Г. Елкина. – Уфа, 2009. – 45 с.
2. Декларация Рио-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455
3. Паулі Г. Синя економіка: 10 років. 100 інновацій. 100 мільйонів робочих місць : доп. Рим. Клубу / Г. Паулі / ред. Л. Ярошенко; пер. А. Побережна; Фонд «Богдана Гаврилишина», Фонд «Скорочення ризиків». – К., 2012. – 353 с.
4. Лебединский Ю.П. Ресурсосбережения и экология / Ю.П. Лебединский, Ю.В. Склянкин, П. И. Попов – К. : Изд. Политической лит., 1990. – 223 с.
5. Экология : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по техн. направлениям и специальностям / А. В. Маринченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Дашков и К°, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=wIGqCwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>.
6. World Conservation Strategy.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: природи <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf>.
7. Анучин В. А. Основы природопользования (теоретический аспект) / В. А. Анучин. – М. : Мысль, 1978. – 295 с.
8. Тимчак В. С. Ефективність інновацій комплексного використання відходів харчової промисловості : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.03 / Тимчак Віра Степанівна. – Житомир, 2017. – 227 с.